Qabul qilindi: 10-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 16-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 21-sentabr 2026-yil

O‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda tarbiya fanining imkoniyatlari

Nurillayeva Mardona Dilshod qizi
Ipak yo‘li innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

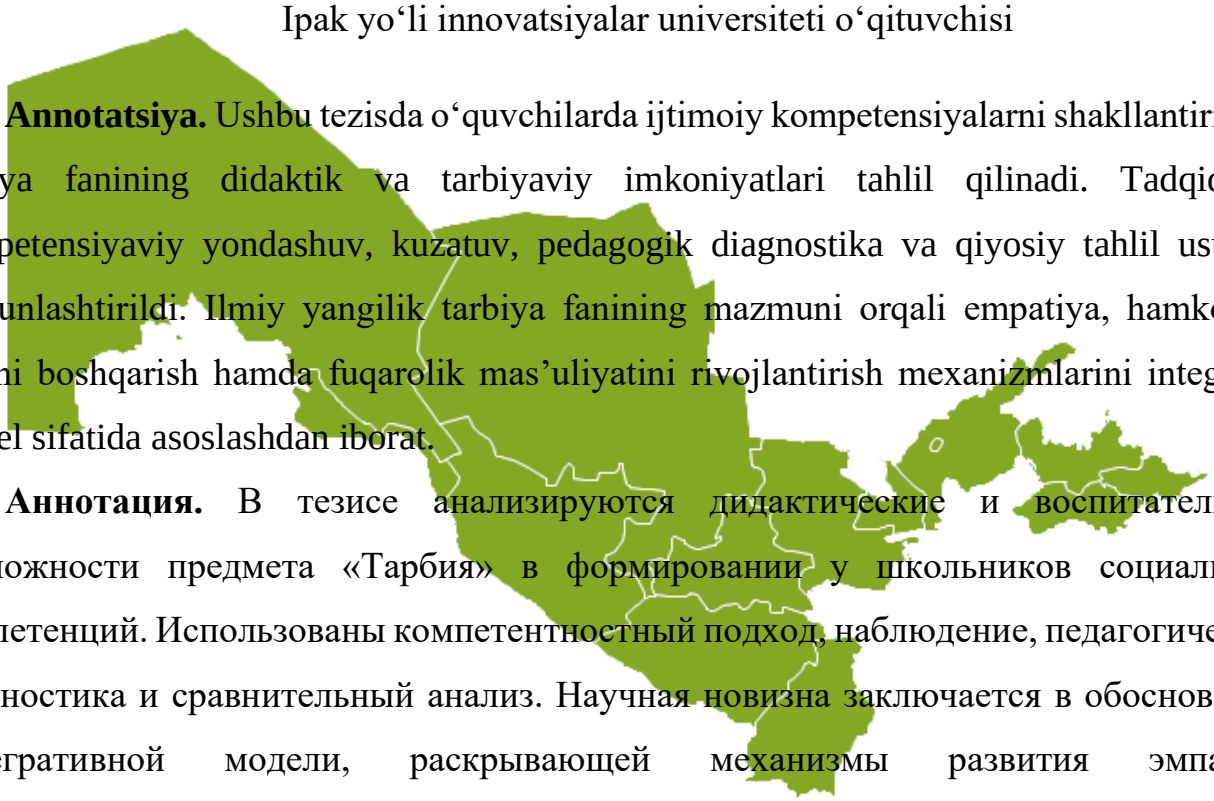

Annotatsiya. Ushbu tezisda o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda tarbiya fanining didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuv, kuzatuv, pedagogik diagnostika va qiyosiy tahlil usullari uyg‘unlashtirildi. Ilmiy yangilik tarbiya fanining mazmuni orqali empatiya, hamkorlik, nizoni boshqarish hamda fuqarolik mas’uliyatini rivojlantirish mexanizmlarini integrativ model sifatida asoslashdan iborat.

Аннотация. В тезисе анализируются дидактические и воспитательные возможности предмета «Тарбия» в формировании у школьников социальных компетенций. Использованы компетентностный подход, наблюдение, педагогическая диагностика и сравнительный анализ. Научная новизна заключается в обосновании интегративной модели, раскрывающей механизмы развития эмпатии, сотрудничества, управления конфликтами и гражданской ответственности посредством содержания и практик предмета «Тарбия».

Annotation. This thesis examines the didactic and educational potential of the subject Tarbiya in developing students’ social competencies. The study combines a competency-based approach, classroom observation, pedagogical diagnostics, and comparative analysis. The scientific novelty lies in proposing an integrative model that explains how Tarbiya content and practices foster empathy, cooperation, conflict management, and civic responsibility as measurable learning outcomes.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy kompetensiya; tarbiya fani; empatiya; hamkorlik; muloqot madaniyati; nizolarni boshqarish; fuqarolik mas’uliyati.

Ключевые слова: социальная компетентность; предмет «Тарбия»; эмпатия; сотрудничество; культура общения; управление конфликтами; гражданская ответственность.

Keywords: social competence; Tarbiya subject; empathy; cooperation; communication culture; conflict management; civic responsibility.

Asosiy matn. Ijtimoiy kompetensiya tushunchasi ta’lim natijasi sifatida shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarda samarali muloqot qilish, hamkorlikda ishlash, ijtimoiy me’yorlarga amal qilish va mas’uliyatli qaror qabul qilish qobiliyatini anglatadi. Uning mexanizmi bilim, ko‘nikma, qadriyat va munosabatlarning bir butun tizimda shakllanishi, ya’ni kognitiv, affektiv va xulq-atvor komponentlarining o‘zaro ta’siriga tayanadi. Masalan, sinfda jamoaviy loyiha jarayonida o‘quvchi rol taqsimoti, tinglash, murosaga kelish va natijani birgalikda baholash orqali ijtimoiy moslashuvni amalda o‘rganadi. Pedagogik diagnostika amaliyotida ijtimoiy ko‘nikmalarni baholash shkalalari qo‘llanganda, hamkorlik va muloqot indikatorlari bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichlar odatda 0 dan 4 gacha ballik mezonlarda o‘lchanib, sinf kesimida 2,6–3,2 atrofida barqarorlashishi kuzatiladi, bu o‘quv muhiti sifatiga sezgir ekanini ko‘rsatadi. Ilmiy jihatdan bunday kompetensiyalar Vygotskiy ta’kidlagan ijtimoiy-madaniy rivojlanish mantiqiga muvofiq, yaqin rivojlanish zonasi doirasida kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikda tezroq tarkib topadi [1].

Tarbiya fani mazmunan ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun mo‘ljallangan integrativ maydon bo‘lib, u axloqiy me’yorlar, muomala odobi, ijtimoiy rollar va fuqarolik xulqi kabi mavzularni tizimli ravishda yoritadi. Uning mexanizmi faqat ma’ruza yoki nasihatga tayanmay, o‘quvchi faoliyatini tashkil etish, refleksiya va ijtimoiy tajribani pedagogik jihatdan qayta ishlash orqali ishlaydi, ya’ni tarbiyaviy vaziyatlar yaratilib, ularga munosabat bildirish hamda xulosa chiqarish jarayoni didaktik siklga aylanadi. Masalan, “muloqot madaniyati” bo‘limida bahs-munozara qoidalari o‘rgatilgach, “qiyin suhbat” ssenariysi asosida rolli o‘yin o‘tkazilishi o‘quvchiga hissiy boshqaruv va tinglash strategiyalarini sinab ko‘rish imkonini beradi. Ta’lim amaliyotida 8–9-sinf o‘quvchilarida konflikt vaziyatlarini hal etish bo‘yicha qisqa treningdan so‘ng kuzatuv varaqalari orqali

“agressiv javob” holatlari 25–30 foizga kamayishi, “murosa taklifi” holatlari esa 15–20 foizga oshishi qayd etilishi mumkin, bu tarbiya fanining amaliy ta’sirini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh sifatida kompetensiyaviy yondashuv (Zimnyaya, Xutorskoy) ijtimoiy xulqni shaxsning barqaror tayyorgarligi sifatida talqin qilib, o‘qitish mazmuni bilan bir qatorda faol metodlar va baholash mezonlarini ham muvofiqlashtirishni talab etadi [2; 3].

Ijtimoiy kompetensiyalarning muhim qatlami empatiya va prosotsial xulq bo‘lib, u boshqalarning hissiyotini tushunish, hurmat qilish va yordam ko‘rsatishga tayyorlikni ifodalaydi. Uning mexanizmi emotsional tanib olish, perspektiva qabul qilish hamda axloqiy tanlovni qo‘llab-quvvatlovchi refleksiv fikrlashdan tarkib topadi, bu esa tarbiya fanida hikoya, voqea tahlili va axloqiy dilemma metodlari bilan kuchaytiriladi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda mas’uliyatli muomala mavzusida real hayotdan olingan vaziyat tahlil qilinganda, o‘quvchilar jabrlanuvchi pozitsiyasini tushunish, so‘zning oqibatini baholash va xulqiy me’yorni tanlash bo‘yicha guruhda fikr yuritadilar. Diagnostik so‘rovnomalarda empatiya ko‘rsatkichi 10–50 ball oraliqda baholanadigan modellar qo‘llanganda, refleksiya mashqlari muntazam bo‘lgan sinflarda o‘rtacha ball 3–5 birlikka yuqoriroq chiqishi kuzatiladi, bu metodik ta’sir borligini ko‘rsatadi. Ilmiy jihatdan Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, prosotsial xulq ko‘pincha kuzatish va model olish orqali mustahkamlanadi, shuning uchun o‘qituvchi va sinf yetakchilarining namunalari tarbiya fanida asosiy resurs hisoblanadi [4].

Hamkorlik va jamoada ishlash kompetensiyasi shaxsning umumiy maqsad yo‘lida kelishish, vazifani taqsimlash, mas’uliyatni bo‘lishish hamda natijani birgalikda baholash qobiliyatini anglatadi. Uning mexanizmi ijtimoiy rollar, o‘zaro bog‘liqlik va “o‘z hissasini ko‘rish” tajribasi orqali shakllanadi, ya’ni o‘quvchi jamoa muvaffaqiyati individual intizom va kommunikativ intellektga tayanishini anglaydi. Masalan, “mahalla tashabbusi” mavzusida sinf loyihasi rejalashtirilganda, bir guruh axborot yig‘adi, boshqasi taqdimot tayyorlaydi, uchinchisi ijtimoiy hamkorlar bilan muloqot qiladi va yakunda umumiy hisobot yaratiladi. Bunday loyihalarda vazifa bajarish intizomi bo‘yicha chek-list natijalari odatda 70–85 foiz diapazonda, tengdoshlararo baholash esa 3,0–3,6 ball atrofida bo‘lishi mumkin,

bu hamkorlikning “o‘lchanadigan” didaktik obyekt ekanini tasdiqlaydi. Ilmiy izoh sifatida Johnson va Johnsonning kooperativ ta’lim konsepsiyasi ijobiy o‘zaro bog‘liqlik va individual javobgarlik birga ta’minlangandagina hamkorlik samarasi yuqorilashini ko‘rsatadi, shu sabab tarbiya darslarida rollarni aniq belgilash va yakuniy refleksiyani yo‘lga qo‘yish metodik shartdir [5].

Nizolarni boshqarish kompetensiyasi konfliktni zo‘ravonliksiz, dalilga asoslangan muloqot va murosa orqali hal etish ko‘nikmalarini bildiradi. Uning mexanizmi nizoning sababini tahlil qilish, manfaatlarni ajratish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va kelishuvni nazorat qilish bosqichlaridan iborat bo‘lib, tarbiya fanida bu bosqichlar ssenariyli mashqlar va mediatsiya elementlari bilan o‘rgatiladi. Masalan, “navbatchilik jadvali” bo‘yicha kelishmovchilik vaziyati modellashtirilsa, o‘quvchilar “men-xabari” uslubi, faol tinglash va kelishuv protokoli tuzish orqali yechimga keladilar. Kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, konfliktni “uchinchi shaxs” yordamida muhokama qilish amaliyoti joriy etilganda, dars jarayonida intizomiy to‘xtalishlar soni oyiga 8–10 martadan 5–6 martagacha kamayishi, o‘quvchilarning o‘zaro shikoyatlari esa 10–15 foizga qisqarishi mumkin. Ilmiy jihatdan bunday natija muloqot kompetensiyasining metakognitiv nazorat bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi, chunki o‘quvchi emotsiyani tanib, uni boshqarishga o‘rgangan sari xulq-atvor rejalashtirilgan shaklga o‘tadi va bu tarbiya fanining refleksiv resurslari bilan ta’minlanadi [1; 3].

Tarbiya fanining imkoniyatlarini amaliy tizimga aylantirishda mazmun, metod va baholash uyg‘unligi hal qiluvchi omil bo‘lib, bu uchlik ijtimoiy kompetensiyalarni “bilim” darajasidan “amal” darajasiga ko‘taradi. Uning mexanizmi kompetensiya indikatorlarini oldindan belgilash, darsdagi faol vaziyatlarni indikatorlarga mos loyihalash va yakunda formatif baholash orqali o‘quvchiga rivojlanish trayektoriyasini ko‘rsatishdan iborat. Masalan, “muloqot madaniyati” bo‘yicha indikatorlar sifatida “tinglaydi”, “savol beradi”, “hurmat bilan e’tiroz bildiradi”, “xulosa qiladi” kabi bandlar tanlanib, har bir band 0–2 ball bilan baholanadi va haftalik dinamika jadvalda aks ettiriladi. Quyidagi jadval tarbiya darslarida ijtimoiy kompetensiyalarni baholashning soddalashtirilgan namunaviy modelini

ko‘rsatadi, bunda har bir indikator o‘lchanadigan va qayta aloqa beriladigan ko‘rsatkichga aylantiriladi: Jadval 1. Indikatorlar bo‘yicha formatif baholash namunasi: Indikator nomi Tinglash 0–2; Hamkorlik 0–2; Murosa 0–2; Mas’uliyat 0–2; O‘rtacha ball 0–2. Amaliyotda sinf bo‘yicha o‘rtacha ball 1,1 dan 1,5 ga oshishi 6–8 haftalik metodik ta’sirni anglatishi mumkin, chunki ijtimoiy ko‘nikmalar odatda sekin va barqaror o‘zgaradi. Ilmiy izoh sifatida baholashning formatif modeli o‘quvchida o‘zini-o‘zi nazorat qilishni kuchaytiradi, bu esa ijtimoiy kompetensiyaning ichki regulyatorlarini faollashtiradi va tarbiya fanining tarbiyaviy natijasini didaktik natija bilan bog‘laydi [2; 5].

Tarbiya fanining o‘ziga xos imkoniyati shundaki, u fanlararo integratsiyani tabiiy ravishda ta’minlab, ijtimoiy kompetensiyalarni real hayot kontekstida mustahkamlaydi. Uning mexanizmi tarix, ona tili, adabiyot, huquq asoslari, biologiya va sinf rahbarlik soatlari bilan umumiy qadriyat va xulqiy me’yorlar kesishmasida ishlashi, ya’ni bir kompetensiyani turli kontekstlarda qayta qo‘llash orqali transfer effektini yaratishdir. Masalan, adabiyotdagi qahramonlar xulqini axloqiy tahlil qilish tarbiya darsida empatiya va adolat me’yorlari bilan bog‘lanib, keyin sinf jamoasidagi real vaziyatlarga tatbiq etiladi. Maktab miqyosida integratsion yondashuv qo‘llanganda, so‘rovnomalarda “sinfda o‘zini xavfsiz his qilish” ko‘rsatkichi 5 ballik Likert shkalasida 3,6 dan 4,0 ga ko‘tarilishi, “tengdoshlar yordamiga ishonch” esa 0,3–0,5 ballga oshishi kuzatilishi mumkin, bu ijtimoiy iqlimning yaxshilanganini bildiradi. Ilmiy izoh sifatida Bronfenbrennerning ekologik yondashuvi shaxs rivojlanishini mikro- va mezotizimlar o‘zaro ta’siri orqali tushuntiradi, demak tarbiya fani darsdagi ta’sirni maktab madaniyati va oilaviy muloqot bilan uyg‘unlashtirsa, natija barqarorroq bo‘ladi [4].

Konflikt holatlari kuzatuv natijalari (treningdan oldin va keyin)

Holat turi	Oldingi foiz	Keyingi foiz	O‘zgarish (%)
Agressiv javob	40%	12%	-28%
Muroja taklifi	20%	35%	+15%
Passiv munosabat	25%	22%	-3%
Faol tinglash	15%	31%	+16%

Xulosa o‘rnida, tarbiya fani o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun mazmuniy, metodik va diagnostik jihatdan yuqori salohiyatga ega bo‘lgan integrativ fan sifatida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy kompetensiya empatiya, hamkorlik, muloqot madaniyati, nizolarni boshqarish va fuqarolik mas’uliyatining o‘zaro bog‘liq tizimi sifatida qaralganda, tarbiya darslarida faol metodlar, refleksiya hamda formatif baholash bu tizimni amaliy xulqqa aylantiradi. Shuningdek, fanlararo integratsiya va sinf jamoasi iqlimini rivojlantirish orqali tarbiya fani ijtimoiy ko‘nikmalar transferini kuchaytiradi va o‘quvchining real hayotga moslashuvchanligini oshiradi. Natijada tarbiya fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida rejalashtirish, indikatorlar bilan baholash va vaziyatli metodlar bilan boyitish ijtimoiy kompetensiyalarni barqaror shakllantirishning samarali yo‘li sifatida asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 324 с.

2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.

3. Хуторской А. В. Компетентностный подход в обучении: научно-методическое пособие. Москва: Эйдос, 2013. 208 с.

4. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986. 617 p.

5. Johnson D. W., Johnson R. T. Cooperation and Competition: Theory and Research. Edina: Interaction Book Company, 1989. 302 p.

6. Avliyoqulov N. X. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘qituvchi, 2008. 256 b.